

MATOŠEVE LEKSIČKE VARIJANTE (STILISTIČKE)

Krunoslav Pranjić

Pod stilističkim terminom *varijanta* razumijeva se jedan odabrani od različitih mogućih načina da se izrazi jedna te ista ideja. Ne bi to ni trebalo posebno isticati (jer u stilistici je *varijanta* uobičajen *terminus technicus*), no činim to zbog spoznaje koju definicija ne kazuje *explicite*: da svaka izboarena varijanta *implicite* sadrži svoje potencijalne zamjene (takmace). Sadrži nadmašujući ih izražajno; nadmašujući ih, naravno, ako najadekvatnije prenosi autorovu intenciju, ako je kontekstualno najopravdanije motivirana, ako u recepciji idealnog čitaoca nađe ekvivalente emisije, ili još bolje: ako ih razbukti još više.

Svaki je stilem, kao jedinica pojačanja izražajnosti, zapravo svoja varijanta, svaki implicira svoju zamjenu: stilistički nultu ili stilistički još jaču. Leksičke stileme (varijantske) izdvajam te zasebno klasiram jer su i najčešći i najuočljiviji (ako se pri čitanju analiziranoga predložka u pravi čas i na pravome, stiloinformativnome mjestu *zastane*).

Dijelim ih ne po formalnome kriteriju, prema vrstama riječi – nego prema njihovim izvorištima (npr. da li su kolokvijalizmi, žargonizmi i sl.) i prema funkciji koju u kontekstu poprimaju (npr. pejorativnu i sl.) te ih tako uvjetno i etiketiram.

– *Idealni sklad umjetnika i etika postigao je Matoš u više svojih književnih stvari. Jezik A. B. Šimića umjetnički je i etički u isti čas; sjedinjenost toga dvoga u mnogim njegovim pjesmama i člancima [...] pokazuje (i pokazalo bi) jedinstveno shvaćanje umjetničkog, jezičnog izraza u našoj literaturi: umjetnički stil mu je i etičko izražavanje. Njegov izraz na pr. za bojište, za ratište je razbojište; – i tako jednom jedincatom riječi izriče svoje mišljenje o ratu i osudu: razbojstva, za koje je ljudska zloća i pokvarenost izmislila posebni izraz, a ljudska ga glupost i naivnost upotrebljava [...]*¹

Preuzimam ideju o idealnome spoju kad riječ ima umjetničku vrijednost sadržavajući ujedno i etički sud (etičku osudu). Preuzimam ideju, korigiram egzemplifikaciju: razbojište za bojište prije je upotrijebio Matoš – »rabbi« negoli »discipulus« A. B. Šimić.

No dok nema dovoljno povoda za spor što je to *etičko* (optiramo li za kakav etički kodeks ili sistem), prigrlivši ma koju estetiku – uvijek će biti opravdanja za mimoilaženja u pitanju: što je to *estetičko (umjetničko)*? Pitanja su ova, po sebi, teorijski, gnoseološki, vrlo relevantna i ona se, iako usputno i uvijek posredno, ali nezaobilazno prosto nameću i u tipu analize koju provodim. Povoljan jedan i posredan, opet, odgovor o *umjetničkome* (estetičkome) preuzimam iz drugog izvora:

– *Velicina umjetničkog djela stoji do toga, koliko je pjesnik duboko zahvatio u osnovna pitanja života, kako ih je snažno i životno osjetio, koliko je njegovo djelo u svim pojedinostima organsko, prožeto osnovnim doživljajem, i koliko je umjetnik za svoj doživljaj našao adekvatan izraz.*² (Istakao K. P.)

S adaptiranim parametrima: izraz adekvatan doživljaju, izraz koji usklađuje funkciju estetičku i etičku, potražiti ću i tumačiti Matošev domet (ili doseg) »idealnog sklada umjetnika i etika«.

– *Mada mu je mrska hegemonija [Nietzscheu] iza njemačke pobjede kod Wörtha dobija od švajcarske vlasti dopust, da služi kao bolničar, krene kroz osvojeni Elsass, vidi klauzice kod Wörtha i Wissemburga, požar Strasburga, pa preko Lunévilla i Nancya dolazi na razbojište kod Metz, pretvoreno u golemu bolnicu ranjenika iza bitaka [...]*

Život Fridrika Nietzschea, D VII 67–8³

– *Kad sinu zora, jesenja i hladna kiša prestade, a mi nadosmo golo razbojište s leševima, strvinom i oblacima crnim, oblacima vranih gavranova.*

¹ Stanislav Šimić, Dalekozor duha (Matoš danas), izd. DHK, Zagreb, 1937, str. 16–17.

² Antun Barac, Velicina malenih (Poglavlje o Kranjčeviću), izd. NZH, Zagreb, 1947, str. 302.

³ Primjeri citirani za tipološku ilustraciju Matoševih leksičkih varijanata (stilističkih) prenošeni su i uz naslove tekstova pokratama označivani iz dvaju izdanja:

1. Antun Gustav Matoš, Sabrana djela, izd. JAZU, sv. 1 (SD I) i sv. 3 (SD III), Zagreb, 1955.

2. Djela A. G. Matoša, izd. Binoza, Zagreb, 1935–40 (D VII, IX i XI). Broj stranice uobičajeno sam označivao arapskom brojkom.

Sva su isticanja u citiranim tekstovima moja, K. P.

Putujući na nova bojišta s četom vjernih naših kavaza, nailazili smo na seoska pusta garišta, na šumske požare, na puste, kamenite i žalosne, Ve-lebitu slične planine sa strašnim jekama [...]

S bojišta, D XI, 278

Razbojište! Leksem ima kudikamo veći asocijativni dijapazon (ima konotativnu moć) negoli njegov denotativni korelativ (bojište). Posrijedi je nijansa, sitnica jedna jezikoslovna (predmetak raz-), ali ta i nevažna i prevažna sitnica otkriva svjetove, indicira Matošev nazor o svijetu, ili barem jedan aspekt toga nazora: antimilitaristički, antimarcijalni: jer rat je razbojstvo, rabota razbojnička, rušilačka i zatorna snaga ljudskih vrednota (širi lingvistički, sadržajni kontekst ovakvu interpretaciju dopušta; stoga i citat namjerno hipertrofan). U izboru opisivane varijante zaista je etički sud, određenije još: etička osuda pojave (bojišta i bojevanja). A estetička vrijednost? Ne brigajmo za nju: ona je i tako kategorija ekstralingvistička ili metastilistička. Dovoljno je da izbor, da varijanta ima inkontestabilnu stilističku vrijednost.

Potvrđuje ona, varijanta, svoju izražajnu vrijednost otklonom (devijacijom)⁴ od norme leksičke stila objektivnog: historiograf i historiografija npr. nikad neće, niti je potrebno da za koje bojište kažu da je bilo razbojište. Literat i literatura hoće. Hoće Matoš. I treba. Jer znanost je *ratio*, *logos*, umjetnost je – i *emocija!* (Uostalom, o estetičnosti izolirane molekule, ovdje promatranoga leksema, ne može ni biti govora izvan estetskog suda o cjelini djela. No to više nije interes lingvističke analize, analize kakvom moja hoće da bude.)

A da stilem nije mehanički primjenjivan, nije eksploatiran, zlorabljen čak, riječju: da bi stilem mogao funkcionirati kao svoj entitet, kontekst (i citirani) sadrži i astilematsku varijantu – bojište (u segmentu: – Putujući na nova bojišta... i u samome naslovu teksta).

Zanimljivo je kao varijanta i variranje, čak suprotstavljanje
starane i domaće riječi za isti pojam:

– *Kako se usuđujete kao parodiju groba i vječnosti dizati ovdje piljarički svoj glas vi [...] koji ste kod nas odgojili sumnju u svako poštenje, podigavši na ruševinama tuđih časti sumnjivu kuću vlastite kukavštine i bezi-*

⁴ Ivo Frangeš, u članku: *Quelques Remarques sur les Déviations de Style* (»Actes du VIIIe Congrès de la Fédération Internationale des Langues et Littératures Modernes«, ed. Les Belles Lettres, Liège, 1960 (Paris, 1961, p. 242) o tom otklonu (écart) i toj devijaciji (déviation) opravdano zaključuje:

– Norma i devijacija (u lingvističkom smislu) ne mogu se u svom etimološkom značenju prenositi u estetski sud već samo u smislu dijalektičke negacije kao pojmovi potpunoma korelativni; u tekstu koji vrvi lingvističkim devijacijama norma postaje devijacija i *vice versa*. Tako normu i devijaciju treba shvaćati tek kao naznake koje pripadaju deskriptivnoj stilistici nemajući ni estetičke ni kritičke vrijednosti. (Prijevod citata prema francuskom originalu teksta.)

mene značajnosti? A kojim se pravom dičiš [...] zar zato, što ti je patriotizam masni dohodak u zemlji, gdje je rodoljublje vječno i grozno osiromašivanje?

Uskrsnuće bez Uskrsa, D XI, 210

Dok bi svaki rječnik, s pravom, registrirao pojam dubletnim izrazom prevođeći internacionalizam patriotizam rodoljubljem kao ekvivalentom – dotle Matoš ta dva izraza za jedan pojam dovodi u opoziciju pridajući im zajedno uz imanentnu ekspresivnu i uvjetnu kontekstualnu, visoku impresivnu vrijednost konfrontirajući ih: strana riječ (patriotizam) označuje »rodoljublje« frazersko (frazasto – rekao bi Matoš), lišava je etičkog digniteta pojma, koji dignitet ostavlja nedirnutim (i neokaljanim – rekao bi opet Matoš) domaćoj: rodoljublju. Patriotizam bi bio – utilitarizam, rodoljublje – (etički) idealizam.

U krugu ovoga pojma i druge su leksičke varijante: otadžbina – domovina – postojbina:

1) – *A ja slušam, kako kroz večernji pozlaćeni skrlet tuguju sutonska zvonu, sjećam se u toj mramornoj, cvijetnoj i slobodnoj bašti, da sam sin nesretne otadžbine [...]*

Flanerija, D IX, 70

2) – *Djevica Orleanska je narod. U času kada u borbi za spasonotadžbine klonu privilegovani stališi, ona se diže u djetinjskoj herojskoj navnosti i donosi domovini ono, bez čega nema spasa: vjeru u pobjedu, vjeru u sebe.*

Djevica Orleanska, D IX, 90

3) – *Lutajući kao bjegunac od 21. godine do nedavnog [...] pomilovanja daleko od otadžbine, pateći se u materijalnim nevoljama i životareći kao savjestan literat u dobi, kada se još uči, mnogo uči, nisam se mogao razviti, kao u povoljnijim prilikama [...] i dok su drugi o hrvatskoj i srpskoj kulturnoj uzajamnosti tek deklamovali, ja sam kao novinar o srpskim kulturnim pojavama našu javnost među prvima upućivao, ponoseći se, da sam za ono petnaest godina mog lutanja izvan Hrvatske bio dokaz, da ona nesrećna, iskorijenjena, iz domovine jurena, anonimna i emigrantska Hrvatska tek u tuđim slobodnim našim duhom diše [...]*

Naši ljudi i krajevi, predgovor Čitaocu, SD III, 200

4) – *A sjetni, nemirni oblaci i visoke magle lekulaju se kao snovi nad razvalinama i planinskim zelenim i eternim vrhuncima, a pošto zabruje sa župnih*

humaka podnevna zvona, genij zemlje zakuca vam u orajenim grudima, i kroz suzu zanosa slušate pastoralnu himnu postojbine.

Kod kuće, SD III, 143

Dok bi se u prva tri primjera bez ikakve izražajne štete i mogli poizajmijavati izrazi (domovina/otadžbina) jer u tim su kontekstima više-manje (pogotovu u trećem) to identični koncepti: državnopravni, povijesno-politički, geografski, etnografski i demografski, pojam je to institucionalizirane »postojbine«, dotle je u primjeru četvrtom, primjeru majestoznom i uznositu, varijanta *postojbina* nezamjenljiva kao koncept iako prvo (etimološki) koncept egzistencijalni pa geofizički, ali k tome još i kao koncept ontološki: može se biti sin nesretne domovine (ili otadžbine – svejedno) – ali nesretne postojbine nema!

Stilističke leksičke varijante vrlo su, vrlo česte u funkciji

a) ironizacije, pejoracije i sl.

– I krene se na groblje veličajna, impozantna povorka. Unatoč sveopćoj žalosti kliču od tajne radosti klobučari i krojači, gledajući tuštu i tamu crne čohe, crnu elegiju tih salonskih kaputa, i crnu tragiku tih sjajnih cilindara [...] Vijenci i vrpce s glasnim natpisima kao vozovi sijena, a crni, kobni kao španski inkvizitori mračni i zakrabuljeni je d n o p a p k a r i vuku ustrpljivošću i važnošću više birokracije na sjajnim kolima sjajan lijes, a golim ga sabljama kao v e r t h a j m e r i c u čuvaju daci, narodna uzdanica.

Uskrsnuće bez Uskrsa, D XI, 208–9

Cio blago ironijski opis kulminira u poentama: zoologijskoj (jednopapkari) i žargonskoj (kolokvijalnim barbarizmom: verthajmericu). U zoologiji su jednopapkari izražajno neutralni. Ovdje to nisu.

Posebno i u Matoša relativno često upotrebljavano stilsko sredstvo za postizavanje efekata, narečenih efekti ironizacije i pejoracije, jest upotreba »slavenoserbizama«:

– Do pola se noći zabavljao čitanjem Paracelsa i nekog latinskog sočijenjenija O demokratskoj zarazi.

Miš, SD I, 178

– I on ne mogaše – poput onog pjesnika – gledati žena kako jedu. Bijahu mu ravnodušne, ali je ginuo za neobičnim odnošajima, kojima obiluje ljubav, i za neobičnim ženama, kojih nije mogao naći. Iz poletnog v a s t o r g a i poriva neobične energije padaše u rezigniranu ravnodušnost i cjepidlačku mlitavost.

Camao, SD I, 237

– *Iz daljine, iz ovog lombardijskog gradića, kamo se sklonila sa mužem za dugačkog, prvog bračnog putovanja, donosi vjetar rastrgane melodije kao lattice opojnog večernjeg cvijeta, tamnog i mekanog. Grofica uzdahne i sva se poda p r e l e s n o m osjećanju jesenje večeri.*

Prva nevjera, D XI, 112

Romantičku i idiličnu fakturu opisa u ta dva primjera Matoš sam neutralizira, pobija upravu upotrebom istaknutih stilogenih varijanata: vastorg = zanos, ushit; prelesni = divan, krasan.

– *Što traži ovdje taj tatarski štreber, pandur apsolutizma i skitski uhoda (pokazuje prstom na m n o g o p o č i t a j e m o g a Jegora Migorepovića Repomigova)...*

Uskrsnuće bez Uskrsa, D XI, 210

Jednako su ironijske i slijedeće dvije varijante; ironija je postizana drugim jezičnim sredstvima, po jednim beogradskim (oblički) kolokvijalizmom i jednim starohrvatskim pridjevom (arhaizmom):

1) – *Otrovni jezici lipovačkog »k r e m a« usiktaše se i opet.*

Pereci, friški pereci... SD I, 147

2) – *Bijah čestit, ponizan, ali čovjek, dušmanin svega, spalit će me kao drevne mučenike. Umrijet ću, ne poznavajući slasti ljuvene. Cijelog vijeka bijah bečar.*

Jesenska idila, SD I, 322–3

– *Novi državni praznik na domaku, a Mitričević još ne sapjeva pjesme.*

Ministarsko tijesto, SD I, 350

Glagol kolektivnog jezika *spjevati* afektivno je neutralan. U njemu nema ironijskoga stava. Ali u Matoševoj individualnoj (prefiksally inovacijskoj) varijanti *sapjevati* – odmah je uočljiva ironijska apostrofa i aludiranje na »pjesničarenje« državnih prigodničara.

b) varijante situacijske (kontekstualno) motivirane:

– *Kovačićevi radovi nemaju poezije zagorskog pejzaža i poezije nijanse, vidi im se, da su improvizacija čovjeka žuhkog poput znoja njegovih žuljevitih sela.*

Kod kuće, SD III, 156

Kajkavski dijalektizam (žuhkog) motiviran je ovdje riječju o Kovačiću i zagorskom pejzažu, jednako kao u idućem i nakidućem primjeru:

– *Putem do crkve razgovaramo o seljačkom skomračenju, o eventualnom kupovanju i parceliranju propalih šljivarija u korist naroda, o potrebi zagorske banke, jeftinog kredita, knjižnica i pučkih, kajkavskih novina. Zagorac je zub te zemlje i ne da se iščupati bez velike boli.*

Nav. djelo, 159

– *[...] kroz mekoću jesenskog uzduha ide u susret novom danu Angelus kao prastara, uvijek ista starogradska molitva, sunce se diže na istom mjestu na Šalati [...] a pod glavom – jedini jastuk gdje se može počinuti: jastuk domaćeg krova, meki, topli vanjkuš zagrebački!*

Kod kuće, D VIII, 81

Kontekstualna motivacija i kontekstualna realizacija zaista su veliki regulatori vrijednosti leksičkih varijanata. U jednom prijašnjem primjeru (SD I, 322–3) arhaizam (slasti ljuvene) imao je funkciju ironizatorsku. Zavisno od konteksta – ne mora se svaki arhaizam doimati tako. Može i suprotno tome:

– *Sve naše kukavno pada i propada, tek slava frankopanska je u tim krajevima svjedok prošaste energije hrvatske.*

Refuli, D VIII, 133

– *Štampani redci su moje brazde, hrvatska duša je moje polje, pa se ne može zamisliti neplodnost sjemena iz bogatog hambara jednog M. Reljkovića i D. Obradovića, Gundulića i Njegoša, Antuna Starčevića i Svetozara Markovića. G r e d u ć i ovim posavskim poljima osjećamo, da ih razumijemo i da i ona nas razumiju. Domovina!*

Obična šetnja, D VIII, 152

– *O, kako je srećan prosjak, koji skuplja sunčane zrake u kosti, kojemu s lica odsijeva mjesecina i koji g r e d e za oblacima i zvijezdama u šaptanju rose na slobodnim drumovima.*

Moji zatvori, D IX, 23

Arhaizmi (prošaste, gredući, grede) ovdje su u kontekstu majestičnom, pa taj temeljni ugodaj samo još birano pojačavaju.

A situaciji izražajno adekvatni su i ovi germanski (kajkavski) dijalektizmi:

– *A sunce [...] izdiše s apoteozom požara u purpurnoj smrti, koja se zove i opet jedan dan, i opet jedan korak bliže onom mjestu, na kojemu će naše kosti, Bog zna za koga! nadubriti ovu zemlju poreskih glava bez ljudi [...] seljaka bez grunta, sela bez seljaka, učitelja bez plaće, knjiga bez čitalaca [...] značajnika bez pameti, umnika bez značaja, naprednjaka bez kulture, mudraca bez liberalizma, umjetnika bez ideala [...] novinara bez pismenosti [...] prava bez obrane, zločina bez kazne [...] ordena bez zasluga [...] škandala bez kompromitovanja, djece bez roditelja, zemlje bez naroda, naroda bez zemlje, Hrvatske bez Hrvata!*

Ladanjske večeri, D IX, 64

– *Mogu misliti, kako žene za njim uzdisahu, a ja u životu ne vidjeh divnije glave i ljepšega glumca, pa već zbog Fijana možemo reći mi Zagrepčani, da smo na j f e š e j š i dečki na svijetu.*

Biti ili ne biti . . . D IX, 97

Posebno je opet kontekstualno motivirana leksička varijanta jednoga morfoadaptiranog turcizma:

– *Dok se mi trošimo u nekorisnim borbama, mahom ličnim, i u bizantskim, sterilnim diskusijama [...] dole se dešavaju na krajnjem Istoku sukobi, prema kojima će izbljediti junaštva Rolanda i pustolovine Kraljevića Marka [...] Sve je tu grandiozno, tragično, crno i crveno kao k a s a p n i c a Rembrandtova.*

Mandžurijska lekcija, D XI 125

Mesnica Rembrandtova nije ništa prema k a s a p n i c i koja riječ (prema denotativnoj mesnica) ima kudikamo širi dijapazon konotativnih, mesodernih asocijacija (naravno, za onoga kojemu kasapnica nije svakodnevna riječ leksičkog fonda).

c) kontekstualno neusklađene varijante

Primjera neće biti obilato, tek dva, ali dovoljno da tipološki (i nepretenciozno negativno kritički) upozore na neusklađene, situacijski nemotivirane, stilistički afunkcionalne leksičke varijante Matoševe:

– *Natiče nervozno monokl [...] i kada gođer Petrović nudi havanama, uzdiže Ture obrve, odmahuje desnicom, smiješeći se bajagi dostojanstveno i namještajući delikatno palac [...] Dečko se pravi nervozan i blaziran.*

Nezahvalnost?, SD I, 132

Nisu u funkciji autentične karakterizacije (npr. u govoru lica) već u autorovoj naraciji arhaični provincijalizam (goder), turcizam (bajagi) koji neusklađeno i kontekstom ničim motivirano kontrastiraju s modernim (i mondenim) evropeizmima (delikatno, blaziran).

– *A kada je Sa bio sasvijem ruiniran, vrati se metresa svome čovjeku.*

Nav. djelo, 133

I opet odudaraju: arhaično štokavsko (sasvijem i čovjek, u pučkom značenju – muž) i »evropsko«, »moderno«, dekadentno »rafinirano« (ruiniran, metresa). U socijalnoj i civilizacijskoj fazi metrese nemotivirano se (kontekstualno neusklađeno) izražavati u misaonim kategorijama patrijarhalnih odnosa (gdje čovjek ujedno znači muž, što valjda samo sobom razumijeva da čovjeka izvan muža nema). Nemotivirano je ako nema specijalne funkcije, kao ovdje što je odista i ne imade.

No oba su to primjera iz Iverja. A od Iverja (1899) do Umornih priča (1909) svekolik je Matošev razvoj. I rast Matoša kao stilista rafiniranijeg jezičnog (doživljajnog, zapažackog) senzibiliteta. (U Umornim pričama takvih neusklađenosti više nije.)⁵

d) varijante kolokvijalne i žargonske

I svakidašnji, kolektivni, kolokvijalni jezik ima svoja izražajna pojačanja. Matoš je poneka, neindividualizirano, bez ikakva stiliziranja, preinačivanja – jednostavno presnimavao u tekstove svojih prvih pripovjedačkih proza:

– *[...] i pošto vidjeh, da troši nemilice, držah ga potomkom kakvog našeg drevnog plemena, koje se [...] aklimatizovalo i na ju načk oj sablji dobilo svoj de sa kakim masnim spahilukom.*

Nezahvalnost?, SD I, 130

⁵ Razvoj Matoša kao stilista, razgraničavanje repertoara stilističkih postupaka u naznačenome rasponu (od Iverja – 1899. do Umornih priča – 1909) zavređuje poseban studij, bez sumnje.

– U Biogradu se tako što ne da sakriti, ali pokraj sveg interesovanja ne mogah ništa ispijati.

Ibid.

– No kako se već n a k r e s a o, a vidio, da se sve povaljalo od strašna smijeha [...]

Ibid., 135

– Dirinčio je kao kaki švapski privatni docent, pa ipak bijaše lijen; radio je bez cilja.

Miš, SD I, 178

– U posljednje doba nije me »š m e k a o« kao prije. Zna – radi te proklete kritike! Zbog proklete te kritike i m a m e već u n o s u tri četvrtine Zagreba i ja ću nastojati, da se posvađam i s ostatkom [...]

Biti ili ne biti..., D IX, 95

– Supruga kr. javnog bilježnika, što me dosele vrlo malo z a r e z i v a l a, pozvala me preko perovođe dra. Klipa na svoja glasovita posijela, gdje se pio glasoviti čaj i čuo glasoviti glasovir.

Život za milijune, D XI, 214

e) varijante takozvana »prevarena očekivanja«

Prevarena očekivanja u jeziku su i dokaz duha, i afirmacije smisla za nijansu:

– Htio je da se prevari i zaplače, ali ne uzmože, jer je to htio. Tonuo je nemućno u b e z d n o očajnosti. Dakle slutnja, koja ga sapinjaše tako dugo, pretvorila se odista u javu, mračnu i strahovitu!

Miš, SD I, 179

Izbor između »istoznačnih« leksičkih varijanti (bezdano/bezdno) pretpostavljam – nije tek slučajno završio na *bezdno*. Zato što: zaista jednoznačne, etimološki iste, one se dobrano razlikuju jezičnopsihološki: u jezičnoj svijesti bezdan *ne doživljujemo više kao kompozit*, ne osjećamo sastavne dijelove i njihova posebna značenja; bezdno jest kompozit, osjećamo njegove sastavne dijelove (bez-dno); po značenju je bezdno konkretizacija, dok je bezdan simbolizacija (svakog ponora). U datome kontekstu doimljivija je slika konkretna negoli simbolička, prije bismo očekivali bezdan (i veća mu je frekvencija u jeziku) negoli bezdno (frekvencija manja). Ali smo ugodno »prevareni« i za »prijevanu« naknadeni intenzivnijim doživljajem.

– *I opet skarešno zuri i zuri u njenu iglu [...]*

... *Ništa ... Ništa ... Ništa ...*

– *Ne, to nije možno, to ne može biti!*

I osovī gvozden vlas nad srce [...] Šiljkom dirnu kožu. Malecko pritisne: gotovo nikaka bol. Zar to da je smrt.

Iglasto čeljade, SD I, 266–7

Nikako ne bismo očekivali *masculinum*. Ta vlas je gramatički, paradigmatski *femininum*! Odakle sad ta metamorfoza? Autorska. Matoševska. Da signalizira, da supstancijalizira preneseno značenje. Vlas nije vlas kose već u prenesenu značenju: šiljak, igla, gvozden vlas kojim si »iglasto čeljade« zadade smrt.

– *[...] one lijene, lopovske. vlažne i odvratne ručice pa njegovo bradato, sijedo i kaljavo lice [...]*

Ubio!, SD I, 359

Ručice – pa odvratne?! Uz deminuciju (hipokorističnu još – ručice) ne bismo očekivali tako negativnu atribuciju (odvratne). No ovdje je deminucija dehipokoristicirana.

– *Vi me tjerate u smijeh, vi ste smiješni, mein Herr Simplicius.*

– *Vjerujem. Vi izvrsno pogadate. Smijeh, to je moje zanimanje. Ja se bavim time, da sam smiješan.*

Ogledi, Pariz, u jesen 1902, SD III, 51

Kako prezent (se bavim) nije u sintaktičkom indikativu (funkcija kvalifikativna), a on režira vrijeme i u subordiniranoj rečenici, ne bi ni prezent sam smio biti u indikativu nego u relativu. A jedino pomoćni glagol (biti, jesam, sam) ima posebne oblike za sintaktički relativ (budem), pa bismo taj oblik i očekivali. Neočekivani, i gramatički ilegitiimni (sam) zato je izražaj-niji, iako u funkciji kopule u imenskom predikatu, ipak u značenju: *bivam* (smiješan).

f) varijante »sinonimskih« (i gradijacijskih) nizova

– *U gramatici se češće spominju t. zv. sinonimi kao riječi istog značenja. Čovjek, koji svoj jezik osjeća, ne pozna sinonima. Već sama upotreba različitih glasova za tobože iste pojmove daje riječima i druge osjećajne nijanse, a prema tome i nešto drukčije značenje.⁶*

⁶ Antun Barac, nav. djelo (Uz Matoševu prozu), str. 157.

Uza punu svijest da je sinonim tek uvjetan, relativan, tek termin-indikator, ipak ću ilustrirati ovaj Matošev stilski postupak, jer on je tipološki, s bogatim i čestim realizacijama u svim njegovim, tako i pripovijednoproznim tekstovima, statistički je zanimljivo: češći u kasnijoj artistskoj negoli ranijoj tradicionalnijoj stilskoj fazi (konkretno: karakterističan je taj postupak za »Umorne priče« nije za »Iverje« i »Novo iverje«).

– *Cilindar mu opuznu s glave, tako mu se kosa silno nakostriješila, zašiljila, zaigljala.*

On, SD I, 306

– *Balkon, moj mi balkon mjesto odgovora pokaže gugutav, pernat pir, a od tog pirovanja muklo zastruji, zašušti, zašumori podmukli zimzelen.*

Balkon, SD I, 315

– *Ne umri, ne gasi mi se, Danice, draga dušo!*

Jesenska idila, SD I, 322

Prvi imperativ (ne umri) čista je denotacija; drugi (ne gasi) – metaforizirana konotacija.

– *Zvona se zaljuljaše, a grad zazuji, zabruji, zahuji, zašumi – najprije kao pčelinjak, pa kao nabujala rijeka, pa kao more na ilinjdanskoj oblakolomnoj buri.*

Nav. djelo, 335

– *[...] a poeta laureatus stao jecati, smoliti, sliniti i nagnuo, da padne na koljena.*

Ministarsko tijesto, SD I, 347

– *Tek zidovi puni puncati šesira. Kape, šubare, cilindri, polucilindri, novi stari, olinjali, izlizani, razderani, pljesnivi, muški i ženski, moderni i staromodni.*

Vrabac, SD I, 353

– *Eto – ide procesija, bijela kao mliječna staza, kao ljljan, pahuljasta kao labud. Bijele haljine, bijeli duvci, a ispod duvake bijela čela i čiste oči. Pomrčinom se lom i, trza, plače, uzdiše zvuk orgulja.*

Ogledi, Pariz, u jesen 1902, SD III, 54

– zrak struji, zuji, zvuči, šušti s vjetrom, mušicama, prhanjem
krila, garavim grakanjem i hrapavošću gavrana i kreštalice [...]

Kod kuće, SD III, 158

– Činilo mi se, da tu, blizu mene, ispod mene ili iznad mene nekoga tuku,
muče, premlaćuju [...]

Moji zatvori, D IX, 20

– Blago i vama, nujni i sivi, tragični i purpurni oblaci, ne-
beski putnici!

Ferije, D XI 201

Posljednji ovaj primjer s akumuliranim atribucijama – jedan je jedini, ali – tipološki – zastupa cijelu kategoriju stilskog postupka toliko karakteristična za artistskog (i poetskog, slikarskog) Matoša: predilekcija za gomilanim i biranim pridjevima. Moglo bi se to gomilanje učiniti i monotonim. Samo kvantitativno ako ga promatramo – da. No, Matoševo biranje atribucija, pogotovu redupliciranih, multipliciranih atribucija nije stilistička monotonija već po njihovu značenju i izražajnoj funkciji: jedni samo karakteriziraju (ovdje: sivi – purpurni) drugi simboliziraju (nujni – tragični). Simbolske atribucije su projekcije ljudske duševnosti u stvari, u predmete.

Afirmiraju Matoševe leksičke varijante (stilističke) istančano njegovo osjećanje za moć osobito konotativne (= kompleksne, slojevite) prema nagoti denotativne (= jednoznačne) vrijednosti riječi.

Afirmiraju i gotovo kao anticipiraju spoznaju što ju je monološki u dijalogu Krležin Filip Latinovicz (u istoimenom romanu) formulirao razmišljajući kako je više puta potrebna

– [...] samo jedna jedina riječ [istakao K.P.] pak da se u čovjeku, pokrene osjećaj užitka, ljepote, žalosti ili snage, vremena i prostora, i svih životnih potencijala i radosti.

O TVORBI NESVRŠENIH GLAGOLA S UMECIMA -áva- i -íva-

Božidar Finka

U jezičnim priručnicima, osobito u rječnicima, potvrđen je velik broj glagola s umecima -áva- i -íva-. Potanje se ne govori kad se prema svršenima tvore nesvršeni s umetkom -áva-, a kad s umetkom -íva-. Pogledamo li pravopisni rječnik (u velikom *Pravopisu*), opazit ćemo da ni u njemu nema o tome čvrsta kriterija. Kao što je poznato, *Pravopis* slijedi suvremenu jezičnu prak-